

Bağımsızlık Sonrası Kırgız Şiirinde Dil Teması*

Yrd. Doç. Dr. İsmail Turan KALLİMCİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü
tur@mu.edu.tr

Öz

Dil iletişimin en temel unsuru olmasının yanında, sosyal ve milli yapıyı muhafaza eden ve yönlendiren en önemli unsurdur. Çalışmamızda dilin sosyal ve milli bir kurum olarak işlevinden yola çıkılarak bağımsızlık sonrası Kırgız şiirindeki dile dair yazılmış şiirler incelenmiştir. Bağımsızlık sonrası süreç içinde özellikle eğitim ve devlet dili olarak Kırgız Türkçesinin durumu, şairlerin mısralarında yansıttığı fikirler vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Kırgız şairleri Kırgız Türkçesini en çok sosyal, siyasi, ekonomik alanda etkili olan Rusça karşısındaki durumunu konu etmişler, Kırgız halkında dil bilinci oluşturabilmek için anadil üzerine birçok şiir yazmışlardır. Bu şiirlerin çoğunda romantik bir duyuş hissedilse de bazılarında realist yaklaşımlar görülmektedir. Bağımsızlık öncesi edebi sahaya adım atmış dolayısıyla sosyalist düşünce sisteminden etkilenmiş olan şairler ile bağımsızlık sonrası eser vermeye başlayan şairlerin ana dil hassasiyeti ve bu konuya yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Bu yaklaşımlardan hareketle Kırgız toplumunun Kırgızca ve Rusçaya karşı takındıkları tavır da gösterilmeye çalışılmıştır. Şiirler değerlendirilirken dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartları göz önüne alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız edebiyatı, Kırgız şiiri, Dil teması

The Theme of Language in Kyrgyz Poetry After The Independence

Abstract

Besides being the most basic means of communication, language is one of the most important elements protecting and directing the national structure. On the basis of the function of the language as a social and national institution, poems

* Bu makale “Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Milli Temalar” adlı doktora çalışmamızdan geliştirilerek çıkarılmıştır.

written in relation to the language after the independence in Kyrgyz literature were analyzed in the current study. During post-independence period, the status of Kyrgyz Turkish as the language of education and bureaucracy was attempted to be determined through the ideas presented by poets in their poems. Kyrgyz poets compared Kyrgyz Turkish mostly with Russian, which was the dominant language used in social, political and economic fields and wrote many poems for the purpose of creating language awareness in Kyrgyz nation. In most of these poems, though romantic nationalistic sentiments are recognized, some of them depict realistic views. In the current study, poets starting to produce literary works before the independence; that is, in the socialist era, thus, affected from the thinking system of this period and those of the poets starting to write after the independence in terms of sentiments towards the mother tongue and approaches adopted. While evaluating the poems, political, social and economic conditions of the era were taken into consideration.

Key words: Kyrgyz literature, Kyrgyz poetry, theme of language

Giriş

Dilin yapısal ve işlevsel yönleri üzerine birçok tanım ve tarif yapılmıştır. Doğan Aksan dili, “*Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir*”¹ şeklinde dilbilimsel bir yaklaşımla tanımlamıştır. Muharrem Ergin ise, “*Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, tabii bir vasıta, kendine özgü kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, ses ve işaretlerden örülmüş sosyal ve milli bir kurum*”² şeklinde tanımlamış, dilin millet hayatındaki işlevsel yönüne dikkat çekmiştir. Ziya Gökalp “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” eserinde millet ve devletlerin bekasının sağlanabilmesinin en önemli kaidelerinden birinin dil olduğunu, ona sahip çıkmak ve dış etkilerden korumak gerektiği belirtilmiştir.³ Bu bağlamda dilin tarihsel süreç içinde gelişen ve değişen bir yapısı olduğu göz önüne alınarak milli dillerin canlı tutulması gerekmektedir. Dilin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, özünü kaybetmeden gelecek nesillere aktarılabilmesi ise ancak ve ancak dilin, sosyal kültürel alanda etkin kullanılması ve devlet dili olarak işlerliğini sürdürebilmesi ile mümkün olacaktır. Doğan Aksan başka bir dil tanımında “*Dil*

¹ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 55

² Muharrem Ergin, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay., İstanbul, 1995, s. 7

³ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, (Haz. İbrahim Kutluk), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yay., Ankara, 1976, s. 14-19.

*bir toplumun düşünce yapısını, anlatım yollarını gösteren, onu millet yapan, insanın toplumla en sıkı bağlarını oluşturan, onun bilinçaltına inen kültürün en güçlü ögesidir. İnsan ana diliyle toplumun bir parçası olur. Bu sebeple yapma bir dilin ana dili olarak benimsenmesi güç, daha doğrusu olanaksızdır.”*⁴ diyerek anadilin kültürel belleğin devamını sağlayan en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. Kültürel alanda ise dilin yaşatılmasının en önemli yolu edebiyattır. Toplumun anadil ile oluşturduğu edebiyat hem o toplumun dilinin gelişmesine ve canlı kalmasına, hem de o toplumun milli kimliğinin pekişmesine yardım edecektir.

Kırgız Türkleri Sovyet yönetimi süresince anadillerini kültürel ve siyasi alanda kullanmak hususunda bazı zorluklar çekmişlerdir. Elit tabakanın dili olarak Kırgız halkı arasında benimsenen Rusça, Kırgız Türkçesinin günlük dil olarak bile kullanımını ikinci plana itmiştir. Kırgız Türkçesiyle eğitim veren okullar gün geçtikçe azalmış, Kırgız Türkçesinin geleceği hususunda endişeler artmaya başlamıştır. Bu durum Kırgızistan’ın bağımsızlığını almasıyla değişmeye başla da sosyal, kültürel ve siyasi alanda Kırgız Türkçesinin canlandırılması ve yaygınlaştırılması süreci sancılı olmuştur. Günümüzde dahi Kırgız Türkçesinin üzerindeki Rusça tahakkümü kalkmış değildir. Bağımsızlık sonrasında devlet dili olarak Kırgız Türkçesinin kabul edilmesi, büyük bir kesim tarafından sevinçle karşılanırsa da, yeni yüzyılın başlangıcıyla birlikte, Rusça da Kırgız Türkçesi ile birlikte devlet dili olarak tekrar resmi statü kazanmıştır. Bu durum birçok Kırgız aydını tarafından protesto edilse de geri adım atılmamıştır.

Eğitim dili için de benzer bir süreç yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrasında millî yönelimlerin artmasıyla paralel olarak Kırgız Türkçesiyle eğitim, Kırgızistan’ın genelinde rağbet görmeye başlamıştır. Ancak, Türk cumhuriyetlerinin dış dünyaya açılan penceresi olarak Rusça’nın ağırlığını hissettirmesi uzun sürmemiştir. Günümüz teknolojisinin ve elektronik dünyasının takibi zorunlu olarak, Kırgız insanları tarafından Rusça ile mümkün olmaktadır. Ayrıca maddi imkansızlıklar sebebiyle, matbaa ve yayınevlerinde kullanılmakta olan teknik makineler değiştirilememiş, dolayısıyla, Rusça’nın hiç olmazsa yazılı basın üzerindeki etkisini kırmayı mümkün hale getirecek latin alfabesine geçiş sağlanamamıştır. Kırgızistan’da iş sahasının az olması, Kırgızistan üniversitelerinde eğitim alıp mezun olan gençlerin birçoğunun, Rusya’ya veya Rusça’nın hüküm sürdüğü eski Sovyet ülkelerinde çalışmaya itmiştir. Bu durum Rusça’yı Kırgız insanının gözünde vazgeçilmez olan yerini sağlamlaştırmıştır. Günümüz Kırgızistan’ında eğitim dilinin önemli bir bölümünün Rusça’ya dönmesinin en önemli sebeplerinden biridir.

⁴ Aksan, age., s.91-92.

Kırgız aydınları ve edebiyatçıları bu durumu ıstırap içinde takip etmekte, eserlerinde, yazılarında bu konu üzerinde sıkça durmaktadırlar. Kırgız şairleri de, Kırgız Türkçesinin, her geçen gün biraz daha elden kayıp gidiyor olmasını şiirleriyle, Kırgız okurlarına anlatmaya çalışmaktadırlar. Sovyet Dönemi şairleri arasında sayılan ama bağımsızlık döneminde de edebi sahaya eserleriyle katkıda bulunan, Sooronbay Cusuyev, Baydılda Sarnogoyev, Esengul İbrayev ve Ernis Tursunov başta olmak üzere, Sovyetler Birliğinin son dönemlerinden itibaren edebî sahada isimlerinden söz ettirmeye başlayan Şayloobek Düşeyev, Anatay Ömürkanov, Akbar Rıskulov ve Gülcamila Şakirova; bağımsızlık sonrası edebi sahaya adım atan ve yazmaya başlayan, Kırgız modern şiirinin geleceği olarak gösterilen Altınbek İsmayilov, Eldar Ottokurov ve Mirlan Samiykoco uulu gibi, Kırgız şiirinin bağımsızlık sonrası döneminde eser veren üç kuşağının temsilcileri ana dil meselesindeki görüşlerine şiirlerinde yer vermişlerdir. Kırgız Türkçesinin durumunu, onun üzerine yapılan hataları ve geleceği için ne yapılması gerektiğini, Kırgız insanına, özellikle de Kırgız gençlerine hitaben yazdıkları uyarı niteliğindeki şiirler ile göstermektedirler.

Dil Temalı Şiirler ve İncelemeleri

Emine Gürsoy Naskali Kırgız Türkçesinde yazılmış ana dil hakkındaki şiirlerin, Türkiye'deki gibi çok olduğunu dikkat çektikten sonra, bu durumu özgüven eksikliğine bağlamaktadır. Naskali'ye göre diline güvenen, dili ile özgüven içinde olan, dünya arenasıyla boy ölçüşebilecek seviyede güçlü bir dile sahip hiçbir millet bu kadar çok ana dil şiiri yazmaz.⁵ Dil temasında yazılmış şiirlerin çok olması elbette özgüven eksikliği ile açıklanabileceği gibi aynı zamanda dilin, millet ve devlet olunabilmesi için şart olduğunun anlaşılabilmesi ile de alakalıdır. Günümüzde Kırgızistan'da, bazı aydınlar ve siyasilere tarafından, millet-devlet oluşumunda sacayaklarından birinin ve en önemlisinin dil olduğunun farkına varılamamış olmasıdır. Kırgızistan'da bu durumun farkında olan bazı şairlerin dil konusunda bu kadar şiir yazmalarının sebebi özgüven eksikliğinden ziyade bunu topluma anlatabilme çabasıdır.

Sovyet dönemi şairlerinden olan Baydılda Sarnogoyev, bağımsızlık sonrasında yazmış olduğu şiirinde, Kırgız ve Rus insanının çatışmalardan uzak, birlik içinde yaşamalarını okurlarına tavsiye etmektedir. Şairin bağımsızlık sonrası şiirlerinde bu çokça görülmektedir. Rusça'nın ikinci bir ana dil olarak, Kırgız insanı tarafından değer verilip, öğrenilmesi, yabancı dil olarak

⁵ **Bağımsız Kırgızistan- Dügümler ve Çözümler**, Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Dizisi, (Derleyen: Emine Gürsoy Naskali), Ankara, 2001, s. 5.

görülmemesi gerektiğini savunmaktadır. “Tilder Cana Eneler” (Diller ve Analar)⁶ adlı şiirinde bu görüşünü açıkça ifade etmektedir:

*Orus tili ekinçi ene tilibiz, Rus dili ikinci anadilimiz,
Oşon üçün maktap, cattap cürübüz. Bu sebepten övüp, bilip yaşarız.
Köp elderdin ortosunda köpürö, Birçok halkın arasında köprü,
Uşul tildin uluulugun biliñiz. Bu dilin büyüklüğünü anlayınız.*

Şairin Sovyet döneminin son demlerinde kaleme aldığı bu şiirde, sosyalist sisteme olan inanmışlık da gözümüze çarpmaktadır. Sistemin çökmeye başladığı, bağımsızlığın ufukta belirdiği bu dönemde bile, Rus dönemine övgü bulunmaktadır:

*Biz Kırgızdar kölcük elek köl bolduk, Biz Kırgızlar gölcük idik göl olduk,
Bul mezgilde deñiz menen teñ bolduk. Bu dönemde deniz ile denk olduk.
Calgız ene, calgız tildüü can elek, Tek analı, tek dilli insanlardık,
Eki eneliüü, eki tildüü el bolduk... İki analı, iki dilli halk olduk.*

Şair iki halkın birbiriyle dost geçinmesini, vazgeçilmez değerleri olan annelerine ve dillerine saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir. Şaire göre ortaya çıkan bu tablo sevindiricidir; iki dost milletten oluşan, iki resmi dili olan bir topluluk. Sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan bu günlere ulaşmalarında en büyük payın Ruslarda ve onların kurduğu sosyalist sistemde olduğu düşüncesine inanan pek çok Kırgızla karşılaşmak mümkündür. Sosyalist düzendeki aksaklıkların bireylerin hatalı uygulamalarından (Stalin gibi) kaynaklandığını düşünmektedirler. Sosyalist dönemde yetişmiş aydınlar, yazarlar ve şairlerin çoğu, bazı eleştirilerini sıralasalar da farklı düşünmemektedirler. Sarnogoyev'in bu şiirinde de Ruslara duyulan minnet açıkça görülebilmektedir.

*Kim barkasa öz enesin, öz tilin, Kim hürmet etse öz anasına, öz diline,
Barktay bilet düynö elinin köp tilin, Değerini bilir tüm halkların dillerinin.
Ar uluttun enesi uluu, tili uluu Her milletin anası ulu, dili ulu,
Öydö, ildiy dep ayta albaybız eç birin. Yüksek, alçak diyemeyiz hiçbirine.*

Yukarıdaki mısralarda şairin Kırgızlar arasında yükselen milliyetçilik havasının, Ruslara karşı bir harekete dönüşeceğinden çekindiği hissedilmektedir. Bu düşüncesini aktarırken de her toplum ve her insan tarafından kabul edilen evrensel değerlere dayandırmaktadır. 1989 yılında Kırgız Türkçesinin resmi statü kazanması ile, Rusların ve Kırgızların tavırlarının keskinleşmesi üzerine yazılan bu şiirin son dördlüğünde Kırgız gençlerine verilen öğüde devam etmektedir:

⁶ Baydılda Sarnogoyev, **Baydılda**, Kırgızistan, Bişkek, 1997, s. 322.

*Ukkun meni uul, kızım, çaştarım!
Uşul sözüm cadıbalday cattağın.
Tildi tilge, ene menen eneni
Çataştırbay öz-özünçö barktağın,
Törtönün teñ tazalığın saktığın.*

*Duyun beni oğlum, kızım, geçlerim!
Bu sözümü iyiden iyiye belleyin.
Dili dil ile, anayı ana ile
Çatıştırmadan başlı başına sayın,
Dördünün de temizliğini koruyun.*

Şairin bu şiirde gençlere çatışmadan uzak durmalarını öğütlerken “ana” olgusunu kullanmasının sebebi, onun insanlığın evrensel değerlerinin başında gelmesidir. Şair, Kırgız Türkçesi üzerinden başlayan gerilimi bu şekilde engelleme yolunu seçmiştir. Şiirin yazılmasındaki ana sebep dil meselesinden çok, sert esmeye başlayan milliyetçi rüzgârları engellemektir.

1989 yılında yaşanan tartışmaların benzeri, 21. yüzyılın hemen başında Rusçaya tekrar resmi dil statüsü verilmesi ile yaşanmış; alınan bu karar Kırgızistan’da birçok aydının tepkisine yol açmıştır. Kırgız dilinin kendisini günümüz dünya perspektifine göre ayarlayabilmesi, durmaksızın gelişen teknolojiyi takip edebilmesi ve kendini geliştirebilmesi için oldukça ters etkisi bulunan bu karara karşı çıkanlardan biri de Şayloobek Düyşeyev’dir.

Günümüzde Kırgız aydınlarının en çok sıkıntı duydukları, kaygılandıkları durum, Kırgız gençlerinin, kendi aralarında bile Kırgızca konuşmamasıdır. Sovyet döneminden gelen bir alışkanlık ile Rusça konuşmak, özellikle gençler arasında, medeniyet göstergesi olarak kabul görmektedir. Gençlerin Kırgızcaya yönelik bu vurdumduymaz tavırları, Şayloobek Düyşeyev’i de oldukça rahatsız etmektedir. Şayloobek Düyşeyev “Ene Tilin Unutkandar” (Ana Dilini Unutanlar)⁷ adlı şiirinde, Kırgız gençlerinin nasıl olması ve nasıl olmaması gerektiğini, basit ifadelerle anlatmaktadır:

*Kırgızın deysiñ maga
kıyşaktap biylep turup,
kırgızın deysiñ maga
tamekiñdin tütünüñ üylöp turup,
Kırgızın deysiñ maga
kırgızça arañ süylöp turup.*

*Kırgız’ım dersin bana
sırıtp dans ederken,
Kırgız’ım dersin bana
sigaranın dumanını üflerken,
Kırgız’ım dersin bana
Zar zor Kırgızca konuşurken.*

Şair yukarıdaki mısralarda, günümüz Kırgız gençlerinin, geleneklerinden uzaklaşmalarını ve Kırgız gencine yakışmayacak tavırlarını, ciddi bir meselelerde bile gayri ciddi tutum sergileyerek davranmalarını (“sırıtarak dans etmeleri”, “sigaranın dumanını üflemleri”) eleştirmektedir. Kırgız olmanın, Kırgızca bilmek ve konuşmakla mümkün olacağını belirtmektedir. Şair şiirinde, Murat adındaki bir Kırgız gencinin şahsında,

⁷ Şayloobek Düyşeyev, **Kaydıgerlik**, Bişkek, Adabiyat, 1991, s. 17.

Kırgız gençlerinin millî dil hususunda yaşadıkları buhrana ve ikileme dikkat çeker:

*...tuugan el keçir, keçir,
tuz-nanına tükürböymün,
a birok emne kılam,
enemdi tüşünsöm da,
ene til degenge men tüşünböymün.*

*...halkım beni affet, affet,
tuzuna ekmeğine tükürmem,
fakat ne yapabilirim,
annemi anlasam da,
ana dil denileni ben anlamıyorum.*

Murat'ın, dil konusunda yaşadığı ikilem ve iç dünyasında ortaya çıkan sıkıntı, aslında Kırgız gençlerinin, şairin penceresinden olması gerekenin verilmesinden başkası değildir. Mısraları okuyan ana dil hususunda gerekli itinayı göstermeyen bir gencin, suçluluk hissetmemesi imkânsızdır. Bir gencin, annesinin dediklerini anlamamasıyla, yabancılaşmanın en acı örneğini mısralarına yansıtan şair, Kırgız gençlerinin sadece Kırgız Türkçesini bilmelerinin yeterli olmayacağını, “ana dil” kavramının anlaşılmasının daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Şair, Murat'ın ana dili kavrayamamış olmasından kaynaklanan durumu:

*Tüşünböymün
ırñdı,
makalñdı,
Koşoyuñ, Bakayñdı?*

*Anlamıyorum
şiiirini,
atasözünü,
Koşoy'unu, Bakay'ını?*

mısralarıyla açıklamaktadır. Düşeyev'in anlatmaya çalıştığı “ana dil” meselesi sadece, Kırgız Türkçesinin, Kırgız insanları tarafından konuşulması, anlaşılması değildir. Kırgız Türkçesinin bilinmesi, şiirlerin ve atasözlerinin anlaşılması, Manas destanının kahramanları olan Koşoy ve Bakay'ın bilinmesi demektir. Bunların anlaşılması, Kırgız millî kimliğinin, anlaşılması ve bilinmesi yönünde anlamlandırılmaktadır. Şair, şiirin devamında Murat'ın şahsından Kırgız gençliğinin durumunu tasvire eder:

*...tili bar bolgon menen
kañçalar sen sıyaktuu duduk boldu
ene tilin
tilmeçsiz süylöy albay?*

*...dili olmasına rağmen,
niceler senin gibi dilsiz kaldı
ana dilini
tercümansız konuşamadan?*

Görüldüğü gibi şair, Kırgız gençliğinin vurdumduymaz tavrına, millî konularda hassasiyet kazanamamış olmalarına çok üzülmemektedir. Kırgız gençliğinin durumunun acınacak derecede olduğunu göstererek onları hırslandıran çabası mısralarda kendini hissettirmektedir. Dili olmasına rağmen konuşamayan, kendini ifade edemeyen, “ana dili”ni bir tercüman olmadan anlayamayan ve anlatamayan bir insan tasvirinin, az da olsa millî hassasiyeti olan Kırgız gencini etkilememesi, ona durumun vahametini hissettirmemesi

düşünülemez. Aydın, şair, bilim adamı, işçi, memur gibi toplumun her kesiminden insanların vurdumduymaz tavırlarıyla, Kırgız Türkçesini ve Kırgız gençliği bu hale gelmiştir. Şair şiirine şöyle devam eder:

ene tilin unutup mansap için ana dilini unutup makam için
eh kañçalar mañkurtka aylanışkan. Ah niceleri var mankurt olan.

Görüldüğü gibi şair, şiirindeki eleştirel üslubunu daha da keskinleştirmektedir. Cengiz Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" adlı millî kimlik üzerine yazılmış en anlamlı romanına atıfta bulunarak, mevki makam sahibi olabilmek amacıyla "ana dil"ini, kimliğini unutan mankurt tabir edilen kişilerin günümüzde sayılarının çok olduğunu söyler. Eleştirilerini sıradan halktan ziyade koltuk sahibi Kırgızlara yöneltmeye başlar:

...bilebiz dep töştörün kakkın menen ...biliyoruz diyerek böbürlense de
bilbender öz tilin kırgız emes! bilmiyenler öz dilini Kırgız değildir!

...Kaldaygandın baarı ele kanat emes, ...Yayılanın hepsi kanat değildir,
kabılandın baarı ele Manas emes, kaplanların hepsi Manas değildir,
kalkın çangan, kalkının tilin çangan halkını küçümseyen, dilini küçümseyen
han bolso da kırgızdın balası emes! han olsa da Kırgız oğlu değildir!

mırsalarıyla devam etmektedir. Şair "kaplanların hepsi Manas değildir" dizesiyle Kırgız halkını yöneten gelmiş geçmiş tüm Kırgız büyüklerini bu durumdan mesul tutmaktadır. Komünist idarenin etkisiyle, kraldan çok kralcı geçinen Kırgız devlet adamlarının ve aydınlarının varlığı, şairi kaygılandırmakta, kızdırmaktadır. Şair halkını, dilini, tarihini, kimliğini küçümseyecek kadar küçülen bu kişilerin, Kırgız olamayacağını söyler. Bunlar Kırgız devletini ve halkını yöneten, söz sahibi insanlar olsalar bile, şairin gözünde Kırgız değildir. Düyeyev şiirini dilin değil, dili unutturmayacak olan "ruhun" kaybedilmemesi gerektiğini ifade ederek şu şekilde neticelendirir:

...Til cogolboyt, ...Dil yok olmaz,
cogolso, cogolot dil, yok olsa, yok olur ruh,
tukumuñ da, neslin de
tuuruñ da vatanın da
cogolot bil! yok olur bil!
Til cogolboyt, dil yok olmaz,
cogolso aylanasiñ yok olursa dönersin
kolu-butsoz muncuga togolok bir... elsiz ayaksız bir bedene!

Dilin yitirilmesinin, "ruh" olarak anlamlandırıldığı, millî kimlik bilincinin yitirilmesi ile söz konusu olacağını, dolayısıyla, Kırgız milletinin varlığının bu ruhu kaybetmemesi ile bağlantılı olduğunu söyler. Dilin kaybedilmesi ile

milletin elsiz ayaksız bir insana benzeyeceğini ifade eder. Ellerinden ve ayaklarından olan insan da başkalarının bakımına ve yönlendirmesine muhtaç yaşamaktan başka hiçbir şansa sahip değildir.

Ş. Düşşeyev “Kıyanattık” (İhanet)⁸ adlı şiirinde yine dil meselesi üzerinde durmuştur. Kırgız coğrafi isimlerinin Rusça olması, Kırgız isimlerinin kısaltılıp söylenmesi gibi olumsuzluklar üzerinde durmaktadır. Düşşeyev bu şiirde, sorular sormakta, sonrasında cevapları kendisi vermektedir:

Kırgız cerim

atıñ coku?

Atıñ kana?

Ata-babañ kaltırgan,

ata-babañ?

Kırgız yerim

adın yok mu?

Adın nerede?

Atanın babanın bıraktığı,

Atanın babanın?

Şair, binlerce yıldır, atalarından miras olarak gelen toprakların adlarının değiştirilmesini kabullenememektedir. Bir insanın adını kaybetmesi, ona sahip çıkamaması çok vahim bir durumdur, şair “Adın nerede?” diye sorarak okurda bir farkındalık uyandırmak istemektedir. Şiirin ilerleyen mısralarında, yukarıda sorduğu sorunun cevabını Kırgız halkının özeleştirisi niteliğinde cevaplandırmaktadır:

Cer atarın özgörtüp kıyamattık,

cerge-suuga casadık kıyanattık!

Caman emne,

cakşı emne ilgabadık!

Yer adlarını değiştirip sonsuza dek,

toprağa suya ihanet ettik!

Kötü nedir,

iyi nedir önemsemedik!

Şair, coğrafi isimlerin Sovyet dönemiyle birlikte değiştirilerek onlara Rusça isimlerin verilmeye başlamasını, Kırgız insanının toprağa, suya, daha net bir ifadeyle vatana ve atalara ihanet etmesi olduğunu söylemektedir. Kırgız halkının iyi ile kötüyü ayırt edemeyecek derecede acizlik içerisinde olduğunu belirtir. Bu acizlik o kadar hat safhadadır ki, isim değiştirmeler yazılan bir dilekçe ile gerçekleştirilmekte ve bu duruma muhalefet eden hiç kimse bulunmamaktadır.

balık karmap olturğan çal arızdansa balık tutup oturan ihtiyar arzuhal yazsa
Balıqçıñdı özgörttüñ “RİBAÇİYE” dep. Balıqçı’yı değıştirdin “RİBAÇİYE” diye.

Balıqçı kasabasının, orada balıkçılık yapan kişilerin dilekçesiyle Rusça aynı anlama gelen isimle değiştirilmesini örnek vermektedir. İlerleyen mısralarda, yerleşim yerlerinin Rusça isimlerini sayarak daha etkili bir anlatım sağlar. “*Kırgız ceri kırgızça emes*” (*Kırgız yeri Kırgızca değıl!*) mısramı

⁸ Düşşeyev, **Kaydigerlik**, s. 23.

defalarca tekrarlayarak, okuyucunun üzerinde baskı oluşturmaya ve onları dil meselesi üzerine bir şeyler yapmaya mecbur etmeye çalışmaktadır.

Şaire göre Kırgızlar dil meselesi üzerine o kadar vurdumduymazdır ki Kırgız Türkçesi olan isimlerini, Rusça dil kurallarına göre söylemeyi alışkanlık haline getirmişlerdir:

*Cadagalsa cakşımakay
Gülcan degen atın çangan
Gulya degen ayalıñ bar!*

*Sadece bu değil hoşça
Gülcan denen adını beğenmeyen
Gulya denen hanımın var!*

*... Coloman Corik atka konup algan,
Toktobay Tolik atka konup algan,
ömürü uzun bolsun dep tileşip
ısımın Ömüraalı koyuşkandar
“umru” dep,
Umrالی bolup algan!*

*... Coloman Corik adına kondu kaldı,
Toktobay Tolik adına kondu kaldı,
ömri uzun olsun diye dileyip
ismi Ömüraalı koyulanlar
“umru” diyerek,
“Umrالی” oldu kaldı!*

Kırgız insanının isimlerine karşı takındığı bu umursamaz tavır, Kırgız maneviyatıyla tezat teşkil etmektedir. Bu tezadı “Ömüraalı” (Ömürالی) isminin çocuğa uzun ömürlü olması niyetiyle verildiği unutulurken, Rusça söyleyiş kurallarına göre ve “ölüm” anlamına gelen “umru” kelimesi eklenerek “Umrالی” şeklinde söylenmesi ve verilme nedeniyle tamamen zıt bir anlam kazandığını, kelimelerle göstermektedir.

Düşşeyev millî dil meselesinde oldukça hassastır. Bu hassasiyetini, Kırgız şiirinin millî şiir örneklerinin zirvesi olarak kabul edebileceğimiz “Kaydıgerlik”⁹ adlı şiirinde de göstermekte geçmişten miras kalan coğrafi isimlerin “gömlek değıştirir gibi” çok kolay bir şekilde, vicdanlar sızlamadan değıştirilmesine şairin içinin yandığı görülmektedir. Sonraki mısralarda, “Kıyanattık” şiirinde verilen mısralarla benzer duygu ve düşşüncelerle, dil meselesi üzerinde durmaktadır:

*Koçkordu Koçkor debey
“Koçkorka” dep,
koygo aylanttık.
Tokmoktu “Takmak” dedik,*

*Koçkor’a Koçkor demeyerek
“Koçkorka” diyerek,
Koyuna dönüştürdük.
Tokmok’a “Takmak” dedik,*

“Koçkor”, Kırgız Türkçesinde “koç” anlamına gelmektedir. Rusça söylenişinde, dişil takı olan –ka sonuna eklenerek söylenmektedir. Bu durum, kelimenin manasında, Kırgız Türkçesiyle düşünöldüğünde tezat teşkil etmektedir. “Koç” bilindiğı günlük konuşmalardaki kullanımlarımızda, deyimlerimizde ve hatta

⁹ Düşşeyev, **Kaydıgerlik**, s. 11.

atasözlerimizde erkekliğin sembolü haline gelmiştir. Bu kelimenin Rusça dışıl takıyla, yumuşatılmasını yakalayan, bu durumdan yola çıkarak, yer isimlerinin değiştirilmesinin komik, aynı zamanda iç acıtan yönünü gözler önüne sermektedir. Şair sonraki mısralarda asıl söylemek istediğini ifade eder:

kırgızdı kırgız debey
“kırgız” dedik.

Kırgız’a Kırgız demeyip
“Kırgız” dedik.

“Kırgız” kelimesi, Kırgız kelimesinin Rusça ifadesidir. Bu ifade Kırgızlar tarafından, millî benliğini kaybetmiş, Rus kültürünün etkisini fazla yansıtan Kırgızlara verilen isim haline gelmiştir. Düyşeyev bu iki mısra ile aslında görüşlerini özetlemiştir. Kırgızca coğrafi adların, insan adlarının değiştirilmesi, aslında, Kırgız benliğinin, kimliğinin, kültürünün, felsefesinin değiştirilmesidir. Kırgız Türkçesinin korunabilmesi, Kırgız halkının ve devletinin korunabilmesi ile paralellik arz etmektedir.

Şairliğinin yanında güçlü bir tarihçi olan Bayas Tural, tarih ve siyaset alanında günümüz Kırgızistan’ında yaşanan gelişmeleri Uluttuk Uluu Kasiyet (Millî Yüce Vasıf) adlı kitabında toplamıştır. Tural bu kitabında, Kırgız Türkçesinin iki düşmanından bahsetmektedir. Bunlardan ilki Kırgız Türkçesinin önemini kavrayamamış, egemenliğin Kırgız Türkçesiyle mümkün olacağını anlayamamış “Kırgız”lardır¹⁰. Tural bu tür kişileri Cengiz Aytmatov’un “*Gün Olur Asra Bedel*” romanın mankurtlaştırılmış kahramanı *Coloman*’a benzetmektedir. Kırgız Türkçesinin ikinci düşmanı olarak Rusçayı görmektedir. Kırgız Türkçesinin geleceği açısından Rusçanın tesirinden kurtulması gerektiğini savunmaktadır.¹¹ Bayas Tural ile aynı görüşleri paylaşan şair Anatay Ömürkanov “mankurt”laşmayı başlıksız şiirinde, mısralarına şu şekilde taşımıştır:

Kırgızça bir söz bilbey,
Kırgızdardın tagdırın çeçip catkan
Kırgız menen mañkurt birdey
Enesine caa tartkan

Kırgızca tek kelime bilmeden,
Kırgızlar’ın kaderini belirleyen
Kırgız ile mankurt ayındır
Anasına yay geren.¹²

Şair hiç olmazsa Kırgızları yöneten liderlerin, toplumun önde gelenlerin Kırgızca bilmesi gerektiğini ifade ederek, Kırgızca bilmeyenleri “mankurt” ile eşdeğer tutmaktadır. Ömürkanov’a göre devlet yöneticileri, dil şuuru içinde hareket edip topluma örnek olmalıdırlar. Dil şuuru olmayan yöneticilerin, halka ve vatana ihanet içinde olduklarını ima etmektedir.

¹⁰ Kırgız Türkleri, Kırgız kültüründen uzaklaşmış, Rus kültürünün etkisinde fazlaca kalmış Kırgızları, Rusça söylenişiyile “Kırgız” olarak adlandırmaktadırlar.

¹¹ Bayas Tural, **Uluttuk Uluu Kasiyet**, Biyiktik, Bişkek, s. 20-21

¹² Anatay Ömürkanov, **Cankise**, Adabiyat, Frunze, 1991, s. 8.

Bağımsızlık sonrası Kırgız şiirinin önemli temsilcilerinden biri olan Gülcamila Şakirova “Kırılıp Kalsa Dağı, Kırgızga Küyböyt Alar!” (Kökü Kurusa Dahi, Kırgız’a Yanmaz Onlar!)¹³ adlı şiirinde, baştaki yöneticileri sert bir üslupla eleştirilmektedir:

...El üstünön güldögöndör,
Eldi közgö ilbegender.
Ene-tildi bilbegender,
Kırgız sözdön cadadık-dep.
A körökçö: Orus menen anglis
tilin bil-degender,
Tübü alardın kırgız emes!...

...Halk üstünden çiçek açanlar,
Halkı nazarına almayanlar,
Ana dili bilmeyenler,
Kırgızca’dan bıktık diye.
Onun yerine; Rusça ile İngilizce
dillerini bil diyenler,
Kırgız değil onların soyu!...

Halkın sayesinde belirli makam ve mevki sahibi olanların, Kırgızcaya gereksiz bir dilmiş gibi tavır almalarını, Kırgızca yerine yabancı dillerin gerekli olduğunu savunanları yermektedir. Şakirova’nın nazarında onlar Kırgız değildir. Şiirin devamında bu tür kişilerin tavırlarını tasvire devam eder:

...Kırgızca söz süylösöñ,
Çüyriyüp ukkusı çok.
Kırgız tilin tübölökkö,
Til kılıp tutkusı çok!...

...Kırgızca söz söylesen,
Dönüp duymak istemez.
Kırgız dilini ebediyen,
Dil diye tutmak istemez!...

Görüldüğü gibi Kırgız yöneticilerin içinde, Kırgızcaya tahammül edemeyen, onun devlet dili olması bir yana günlük hayatta konuşulmasından bile haz etmeyen yöneticiler bulunmaktadır.

Anatay Ömürkanov’un Kırgız Türkçesinin Sovyet döneminde Ruslar tarafından gördüğü muamele oldukça hüznlendirmiştir. Şair “Kırgızdı Kemsintken Biröögö” (Kırgız’la Alay Eden Birisine)¹⁴ şiirinde, Rusların yıllar boyu Kırgız insanına ve Kırgız Türkçesine karşı tutumlarını konu etmektedir. Ömürkanov, Sovyetler Birliği döneminde ifade edemeyip içinde biriktirdiklerini bağımsızlık sonrasında söylemiştir. Bu şiir Ruslara karşı yazılmış en açık şiirlerden biridir. Ömürkanov şiirine:

Atıñ emes cıtıñ çokto bul cerde
kırgız çaşap kelgen süylöp kırgızca –
oşol tili emi kayra süylötsö,
kan işçüdüy karşılaştıñ ne mınça?!

Adın değil kokun bile yokken burada
Kırgız yaşar idi konuşup Kırgızca;
o dili şimdi tekrar konuştuysa,
kan içmiş gibi karşıladın niye bunca?!

mısralarıyla başlamaktadır. İlk iki mısradaki, Kırgızların Kırgızca konuşan ve yaşayan bir halk olduğunu ifade ederek şair; Rusların Kırgızlara ve Kırgız

¹³ Ayıl Ökmötü, 06.03.08, S. 8, s. 5

¹⁴ Ömürkanov, Cankise, s. 13.

Türkçesine kendilerine minnet duyması gerekiyormuş gibi tavır almalarına gönderme yapmaktadır. Kırgız Türkçesinin, devlet hayatında, eğitimde ve sosyal hayatta biraz olsun canlanmaya başlamasını, biraz olsun önem kazanmasını içine sindiremeyen Rusların bu tavırlarına şaşırılmaktadır. Şiirin devamında ise, Rusçanın halen her yerde hüküm sürdüğünü belirterek devam etmektedir:

*Ce cumuşka ce okuuga baratıp
calañ gana oruşça söz ugamin,
can cagımda calañ orus adaşıp
cürgönsüymün şaarında Rossiyanın.
Rusya'nın.*

*Ya işe ya da okula giderken
sadece Rusça sözler duyarım,
yan tarafımda sadece Rus kaplayıp
Dolaşıyormuşum gibi şehrinde*

Rusçanın günlük hayat içinde her yeri sardığını söyleyen şair, yaşadığı ortamın Rus şehirlerinden farkının olmadığını belirtir. Ömürkanov takip eden mısralarda Ruslardan, hesap sormaktadır:

*Öltürsöñ da sözün aytam çındıktın,
Öydö bolup össö eken dep kırgızga
emne berdiñ
tanıp tilin, tarihın
aylandırđıñ dostuğuñdu kuldukka.*

*Öldürsen de sözünü söylerim gerçeğın
Aşağıda kalıp gelişmese diye Kırgız'a
ne verdin
inkâr edip dilini, tarihini
döndürdüñ dostluğunu, tutsaklığa.*

Kırgızların Sovyet dönemi boyunca hakir görüldüğünü, bilerek gelişmesine engel olduğunu belirten Ömürkanov, Rusların Kırgız halkının tarihini ve dilini hiçe saymalarını, dostane yaklaşımlarının, eşitlik ve barış gibi kuru nutukların altında aslında gerçeklikle bağdaşmayan köleleştirme senaryosu yattığını belirtmektedir. Şairin herkesin bildiği fakat bağımsızlık sonrasında bile söylemeye cesaret edemediği düşünceleri bu denli sert bir üslupla dile getirmesi, muhteva açısından şiiri farklı bir yere taşımıştır. Şair sonrasında:

*A bolboso kileñdebe,
basınıpa,
bizdin çoñdor kızmatı üçün baarına
çidayt, çidayt
birok el-curt çıdabayt
seldey kaptayt tiye berseñ kaarına.*

*Hiç olmazsa aşāğılama,
hakir görme,
bizim büyükler makam için hepsine
katlanır, katlanır
fakat halk, yurt katlanamaz
sel olur basar basarsan damarına.*

demekte Rusların Kırgız insanına, tarihine ve diline karşı tutumlarını karşı isyan bayrağını çekmektedir. Bu tavırlar karşısında Kırgız devlet yöneticilerinin sessiz kalabileceğini fakat Kırgız halkının hiddetlendiğinde önünde durulmayacağı mesajını vermektedir.

Ömürkanov “Kuurugan Düynö” (Batısı Dünya)¹⁵ adlı şiirinde Kırgız Türkçesinin geleceği hakkında kaygılanmakta, Kırgız devletinin yöneticilerinin, dil meselesi üzerine umursamaz tavırlarını eleştirmektedir:

*Tordo tuylap turgan balık -
kanday bolso tak oşondoy,
tak oşondoy*

Erkindigim.

*Emne bolot erteñimde
ezelmeden kelgen tilim!*

*Ağda çırpınıp duran balık,
nasılsa tam da öyle,
tam da öyle*

Hürriyetim.

*Ne olacak geleceğimde
Ezelden beri gelen dilim!*

Bağımsızlığın kazanılmasıyla gelen hürriyetin çok sancılı bir dönemde olduğunu ifade eden şair, Kırgız dilinin geleceğinden umutsuzdur. Bilindiği gibi bağımsızlık sonrasında Kırgız Türkçesinin devlet dili olup olamayacağı tartışılmaya başlanmış, ilk önce devlet dili olarak Kırgız Türkçesi kabul edilmiş, sonrasında ise ikinci devlet dili olarak Rusça kabul edilmiştir. Bu tartışmalardan rahatsız olan şair, bu rahatsızlığını şiirine şöyle aksettirmektedir:

*Öz cerimde, öz elimde:
“Ene tiliñ carabayt dep
carabayt dep ökmöt tilge –”
kelekelep kemsintkenge
kantip çıdaym,
çıdaym kantip?!*

*Öz vatanımda, öz halkımda:
“Ana dilin işe yaramaz diye
yaramaz diye devlet diline”
aşığılayıp hakir görenlere
nasıl katlanırım,
katlanırım nasıl?!*

Ömürkanov, ana dili olan Kırgız Türkçesinin, yeni kurulan Kırgız devletinde, kendi ülkesinde, resmi devlet dili olup olamayacağını tartışanlara katılmanın çok zor olduğunu ifade etmektedir. Şairin, şiirin devamında ise sosyalist düzenin kurucusu olan Lenin’i bu konuda referans göstermesi dikkat çekicidir:

*Çırkrap tüşüp çokko
beremin kaysı sotko?!
Eerçitip barsam eger
uşulardı Leninge
emne dep aytar ele?!
Akıl menen tarihtı elep:
- Cer – elsiz
El – tilsiz bolboyt demek!*

*Çırpınıp düşüp köze
veririm hangi mahkemeye?!
Yanımda götürsem gitsem eğer
bunları Lenin’e
ne söylerdi acaba?!
Akılla tarihe dayanıp:
- Vatan, halsiz
Halk, dilsiz olmaz, derdi!*

Sonraki mısralarda, yönetimdekilerin, Kırgızca konuşan halkın sayısının az olduğunu öne sürerek, resmi devlet dili sayılamayacağını

¹⁵ Ömürkanov, **Cankise**, s. 15.

savunmaları, bunun karşısında tavır takınan ve düşünenler üzerinde baskı oluşturmaya çalıştıkları Ömürkanov tarafından verilmeye çalışılmıştır. Ömürkanov Kırgız diline karşı bu tavrı takınanlara şöyle seslenmektedir:

*Tışım bütün
içim tütün,
kılıç çappay,
multık atpay
tilin sonun dep baykatpay
anan oşol tildi suuruş
çın dostukka catat beken?!*

*Dışım tam
içim duman,
kılıç sallamadan,
kurşun atmadan,
dilin güzel diye çaktırmadan
sonra o dili yok etmek
gerçek dostluğa sığar mı?!*

Şair, Rusların dostça yaklaşıp, içten içe düşmanlık sergilediklerini, Kırgız dilini bir yandan överken diğer yandan onu yok etmek için ellerinden geleni yaptıklarını ifade eder. Ömürkanov'un burada bahsettiği Rus yönetiminin, Kırgız dilinde eğitim yapılmasına, gazete çıkarılmasına, radyo ve televizyon yayını yapılmasına izin vermesine rağmen, Rusçayı tüm Sovyetler Birliği genelinde cazibe merkezi olarak belirlemesidir. Zaman içinde Kırgızca eğitim-öğretim yapan okulların sayısının gitgide azalması dolayısıyla Kırgız dilinin, ana dili olan Kırgızlar tarafından bile rağbet görmeyen bir dil halini almasıdır. Bu durum dostça yaklaşarak düşmanlık beslemekten başka bir şey değildir.

*...Uyat emespi,
republika bolup turup
kırgız tili ökmöttük til
bolalabı deştin özü?!*

*...Ayıp değil mi,
cumhuriyet olmuşken
Kırgız dili devlet dili
olabilir mi demenin bile kendisi?!*

*...Ne berbedik,
ne albadıñ
bergen mart emes algan mart
emi ene tilim alsañ
emnem kalat?!
emnem kalat?!*

*...Neler vermedik,
neler almadın,
veren mert değil alan merttir;
şimdi ana dilimi alsan
neyim kalır?!
neyim kalır?!*

Ruslar, Çarlık Rusya döneminden başlayarak Sovyetler Birliği döneminde devam eden işgallerinde, Kırgız Türklerini maddî-manevî her bakımdan sömürmüşlerdir. Yer altı ve yer üstü maddi sömürülerin yanında din, dil, kültür gibi manevî yönlerden uygulamaya koydukları stratejik asimilasyon politikası, Ömürkanov'un yüreğini acıtmaktadır.

Kırgız dilinin gün geçtikçe kan kaybetmesi ilerleyen mısralarda yerini isyankâr bir tavra bırakır:

*Öz tilibiz özübüzgö
too, köl menen süylöşüügö
buyurbasa
çaşap ne bul ömürgö...*

*Öz dilimiz özümüze
dağ, göl ile söyleşmeye
izin vermezse
yaşamak ne lazım bu ömürü...*

Ömürkanov, Kırgız Türkçesinin kaybolup gitmesi ve zayıflamasıyla oluşacak durumu tasvir etmektedir. Kırgız Türkçesinin zayıflaması ile dünyayı ana dilinde algılamayacak olmanın, Kırgızca düşünemeyecek olmanın kaygısını çeken şair için hayat bir anda anlamını yitirmektedir. Kırgız Türkçesi, şair için, Kırgız Türkü için hayati öneme sahiptir. Çünkü şair, dilsiz devlet, dilsiz millet olamayacağını farkındadır. Şair şiirini:

Ömürkanov “Aytçı Kaçan?” (Söyle Ne Zaman?)¹⁶ adlı şiirinde ise Kırgızların Kırgız dilinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan bihaber bir şekilde, kendilerini dev aynasında görerek, kuru haykırışlarla meseleye yaklaşmalarını yadsıtmaktadır.

*Oo, Kırgız tilim bay – dep,
tarıım tereñde – dep
mançırkagan
sen nege tiliñ menen tarıhña
tatıktuu bolalbaysıñ büt cagınan?!*

*Ah, Kırgız dilim zengin diye,
tarıım derinlerde diye,
kibirlenen
sen niye dilin ile tarihine
layık olamazsın her yönüyle?!*

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Kırgız edebiyatında, şiirinde, gazete yazılarında, makalelerde, siyasilerin konuşmalarında, akademik değerlendirmeler ve toplantılarında, günlük hayat içindeki ikili sohbetlerde dile getirilen, Kırgız dilinin, tarihinin ve kültürünün çok zengin olduğu yönündeki düşüncelere karşı çıkmaktadır. Kırgız Türkçesi elbette köklü bir tarihi derinliği olan, Türk lehçelerinden biridir. Ömürkanov Kırgız dilinin bu yönünü bilmektedir. Ancak, Kırgız kültürü ve dili büyük bir erozyona uğrarken, bunu görmezden gelip bu büyüklükle övünmek kibirden başka bir şey değildir. Ömürkanov bu konuda çok haklıdır. Hızla gelişen teknoloji dünyasını yakalamak aslında Kırgız Türkçesine koyulan bir hedef olmalıdır. Bu açığı fark eden şair, Kırgız insanının dış dünyaya açılan penceresinin hâlihazırda Rusça olmasını kabullenememekte, Kırgızları tarihine ve diline lâıyk olmaya çağırmaktadır.

Akbar Rıskulov, Kırgız Türkçesinin hızla kan kaybettiğinin farkındadır. Kendisi uzun süre büyükelçilik yapan Rıskulov, diplomasinin içinde olan biri olarak okurlarına defalarca Kırgız dilinin “Gerekliliği Ne?”¹⁷ diye sormaktadır:

¹⁶ Ömürkanov, **Cankise**, s. 10.

¹⁷ Akbar Rıskulov, **Kuduret**, Biyiktik, Bişkek, 2003, s. 151.

*Kırgızga kırgız tildin keregi ne?
Kızmatça carabasa keregiñe,
bilimdin bara albasañ biyigine
ilimdin kire albasañ tereñine-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?*

*Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?
İş hayatında yaramaz ise bir işine,
bilimin ulaşamazsan yükseğine
ilmin giremezsen derinine;
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

Akbar Rıskulov, Ş. Düyşeyev ve A. Ömürkanov gibi bağımsızlık döneminin önde gelen şairleri gibi Kırgız Türkçesinin sosyal hayatta ve eğitim dili olarak içine düştüğü durumdan üzüntü duymaktadır. İş hayatı, bilim hayatı gibi, dilin kullanıldıkça geliştiği en lüzumlu alanlarda bile Kırgız Türkçesinin kullanılmıyor olması şairin “Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği?” nedir diye sormasına neden olmaktadır. Şiirin devamında ise Kırgız dilinin sosyal hayat içindeki durumunu tasvir etmektedir:

*Kuduñdap kurbuñ menen körüşpösöñ,
kuttuktap kubamçın bölüşpösöñ,
kıcırıñ kaynap tursa köp işke sen
kırgızça mookuñ kana söğüşpösöñ-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?*

*Şakalaşıp arkadaşınla görüşmezsen,
kutlayıp sevincini bölüşmezsen,
sinir olduğunda birçok işe sen
Kırgızca rahatça sövemezsen
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

İnsanoğlunun temel ve coşkun duygularının ifadeleri olan şakalaşmak, sevinmek, kızmak, küfretmek gibi eylemlerin bile ana dilinde yapılmıyor olduktan sonra “Kırgız'a Kırgız dilinin gereği yoktur. Günümüzde özellikle gençler arasında hakim dil Rusçadır. Sosyal hayat içindeki en basit diyaloglar bile şairin belirttiği gibi Rusça ile yapılmaktadır. Millî hassasiyet sahibi bir insan için ortaya çıkan bu tablo kabullenilemezdir. Rıskulov ilerleyen mısralarda durumu biraz daha ileri götürmekte, daha vahim bir tablo çizmektedir:

*enenin süttüñdöy ak ene tilde
beşik ır eşitpesek kelinderden-
kırgızga kırgız tildin keregi ne?!*

*ananın sütü gibi ak ana dilde
beşik türküleri işitmezsek gelinlerden;
Kırgız'a Kırgız dilinin gerekliliği ne?*

Çocukların kulaklarına ilk kez söylenen ninnilerin bile artık Kırgızca yapılmaması şairin aynı soruyu sormasına sebep olmaktadır.

Bağımsızlık dönemiyle birlikte edebi sahada adından söz ettirmeye başlayan şairlerden Çınbay Tursunbekov, “Til” (Dil)¹⁸ adlı şiirinde Kırgız Türklerinin ana dillerine kayıtsız kalmalarına kızmakta ve bu olanlara yüreği burkulmaktadır. Kırgızistan'da, özellikle şehirlerde yaşayan Kırgızlar günlük

¹⁸ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (Haz. Süleyman Kayıpvov), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 32, Kırgız Edebiyatı II, Ankara, 2005, s. 534.

hayat içinde, ne Kırgızca ne de Rusça olduğu belli olmayan karışık bir dil kullanmaktadırlar. Tursunbekov şiirine bunu ima ederek başlar:

*Köçölördön, avtobustun içinen,
Buruu tildüü kargızdarga kezigem.
Balkim alar tüşünüspöyt meni ança,
Men da alardı çala-moñol tüşünöm.*

*Sokaklarda, otobüslerin içinde,
Dili bozuk Kırgızlara rastlarım.
Belki onlar beni yeterince anlamaz,
Ben onları iyi kötü de olsa anlıyorum.*

Ne olduğu belli olmayan bu dili konuşan insanlara her yerde rastlamak mümkündür. Asıl acı olan taraf, bu tür insanların Kırgız Türkçesini hemen hemen hiç anlayamıyor olmalarıdır. Tursunbekov hem Kırgızca hem de Rusça'yı iyi bildiği için onların sohbetlerini az da olsa anlayabilmektedir. Şair kendi kültürüne, kendi diline yabancılaşan toplumu gördükçe, kendisinin yabancılaştığını düşünür:

*Bolom çooçun el içinde cürgöndöy,
Çooçun tildi bir az, bir az bilgendey.
Alar dağı kalpaktı başına
Kızıkçılık üçün gana kiygendey.*

*Yabancı halkın arasındaymışım gibi,
Yabancı dili iyi kötü biliyormuşum gibi.
Onlar da ak kalpağı başlarına,
İlginç olduğundan giymiş gibi.*

Şair, Kırgızistan'ın caddelerinde dolaşırken her yerde Rusça konuşulmasından dolayı bir şiirinde “Dolaşıyormuşum gibi şehirde Rusya'nın” diyen Anatay Ömürkanov ile aynı hisleri paylaşmaktadır. Tursunbekov ana dil meselesine vurdumduymaz bir yaklaşım gösteren Kırgızların başlarına giymiş oldukları “Ak kalpak”ı da bilinçsizce taşıdıklarını iddia etmektedir. Sonraki mısralarda ortaya çıkan karışık dil hakkında görüşlerini dile getirir:

*...Eki tildi eldir-seldir bilgençe,
Tagdır maga bir cakşına til bersin.*

*...İki dili şöyle böyle bilmektense,
Kader bana güzelce bir dil versin.*

Şair Rusçayı ve Kırgızca'yı tam anlamıyla bilmeden karışık bir dil bilmektense, tek dili hakkını vererek bilmeyi tercih eder. İsteği de, duası da bu yöndedir. Şair son dörtlükte şiiri okuyanlara ana dil meselesine yaklaşımın nasıl olması gerektiğini göstermektedir:

*“Ene tiliñ erten ölot dese ele,
Dayarının men bugün ölüp kötügö”*

*“Eğer anadilin yarın ölecek deseler,
Hazırım ben bugünden ölmeye”*

*Degen sözün Gamzatovdun kayradan,
Salgım kelet ar bir adam esine.*

*Bu sözünü Gamzatov'un yeniden,
Hatırlatmak isterim her insana.*

Dünyaca tanınmış Avar şair Rasul Gamzatov'un şiirinden iki mısrayı alan şair dil konusuna yaklaşımın bu şekilde olması gerektiğini, ana dilin devamlılığının, bireysel yaşamlardan bile üstün tutulması gerektiğini öğütler.

Bağımsızlık sonrası Kırgız modern şiirinin üçüncü kuşak temsilcileri Kırgız dili konusunda daha hassas ve daha millî bakış açısına sahiptiler. Millî romantik akımın tesiriyle kendinden emin, coşkun söyleyişlere daha çok karşılaştığımız bu dönem şairleri (Altınbek İsmayilov, Eldar Attokurıv, Mirlan Samiykoco uulu) gelenek halini alan realist yaklaşımlarını da elden bırakmamışlardır.

Yeni kuşağın önde gelen şairlerinden Altınbek İsmailov, Kırgız dilinin millet olma sürecindeki önemini “Kantip Aytam” (Nasıl Söylerim)¹⁹ adlı şiirinin mısralarına şu şekilde yansıtmıştır:

Kakşap kelem: doo ketip baldarıña, Kızar söylenirim; suçlaıp çocuklarınıza
Kargış sözgö kabılıp kalbagıla. Takılıp kalmayın söylediğim bu kargışa.
Burmaladık tildi dep kantip aytam, Dilimizi bozduk diye nasıl söylerim,
Babalardın bayırkı arbagına?! Ezelki atalarımızın ervaına?!

Genç şairin mısralarında, Kırgız dili için duyduğu sorumluluk dikkati çekmektedir. Çocuklara dil bilinci aşılamayan anne babalara sitemde bulunan şair, emanet olarak gelen Kırgız Türkçesinin durumunu atalarına nasıl açıklayacağını düşünmekte, sıkıntı yaşamaktadır. İlerleyen mısralarda şair;

Unuttuk dep tilimdi kantip aytam, Dilimizi unuttuk diye nasıl söylerim,
Urpaktarga uyalbay arkamdagi?! Utanmadan gelecek nesillere?!

diyerek bu sorumluluğun sadece atalarına karşı olmadığını gösterir. Geçmişten gelen emanetin, tertemiz ve eksiksiz olarak gelecek nesillere bırakılması hususunda kendisini sorumlu hissetmektedir. Bu sorumluluğun ağırlığını omuzlarında hisseden şair sonraki mısralarda üslubunu sertleştirir:

Ene tilin esirip tangandardı, Şuursuzca ana dilini hakir görenlere,
Ene tilde aşatıp sökküm kelet!.. Ana dilimde söviip saymak isterim!..

Kırgız Türkçesine yöneltilen tehditleri ve bu duruma kayıtsız kalanlara kendi ana dilinde, Kırgız Türkçesiyle küfretmek ister. Dil meselesinde gösterdiği hassasiyetin sebebi sonraki mısralarda açıklığa kavuşur:

Tilsiz eldin tukumu kurut bolgon, Dilsiz halkın tohumu kurumuştur,
Tilin saktap kalgan el ulut bolgon. Dilini koruyan halk millet olmuştur.

Kendi diline sahip çıkamayan milletlerin yok olması kaçınılmazdır. Şair millet olabilmenin en önemli kaidelerini bu şekilde son iki mısradaki ifade etmiştir.

İsmailov “Emneñ Bar?” (Neyin Var?)²⁰ adlı şiirinde ise yönetim kademesindeki insanların dilin önemini kavrayamamış olmalarını ve kayıtsız

¹⁹ **Alam**, 02.11.07, S. 4, s. 12.

kalmalarını eleştirmektedir. Şair bu şiirinde, Kırgız Türkçesinde karşılığı olmasına rağmen çoğu terimin, işyerleri isimlerinin Rusça kullanıldığını söylemekte, buna göz yuman Kırgız yöneticilerini eleştirmektedir.

Bağımsızlık sonrası Kırgız şiirine adım atan, son kuşağın güçlü kalemlerden biri olan Eldar Attokurov da Kırgız dilinin doğru kullanılmamasından şikâyetçidir. “Bardığı Teñ Casalma” (Her Şey Yapmacık)²¹ adlı şiirinde şair bunu çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.

*Casalmaloo colun abdan üyröndük. Yapmacıklık yolunu çok iyi öğrendik.
Tiliñdi da cön süylöböy burmalap, Dilini de doğru kullanmayı çarpıtıp,
Dilibiz da kalmay boldu kürmölüp!. Gönlümüz de kalmak üzere karışıp.*

Genç şaire göre dilin doğru kullanılmaması, özelliğini kaybetmeye başlaması ve kirlenmesi, gönüllerin de karışmasına; yani kirlenmesine sebep olmaktadır.

Yeni nesil şairlerden olan Mirlan Samiykocouulu ise eğitim dilinin Rusça olmasından kaynaklanan sıkıntıyı “Kayran Til” (Zavallı Dilim)²² adlı şiirinde konu etmiştir. Kırgızistan’da kırsal kesimde büyümüş olan, ilköğrenimini yaşadığı şehirde tamamlayan gençler, yükseköğrenim için geldikleri şehirlerde, gerek sosyal hayat içinde, gerekse eğitim alanında büyük zorluklar çekmektedirler. Samiykocouulu’nun şiirinde, köyde yetişmiş, Rusça bilmeyen bir çocuğun, Rusça bir sınava girdiğinde yaşadığı sıkıntı anlatılmaktadır.

*Kolumda depter barağı sözgö toltura, Elimde defter sayfası dolu sözlerle,
Ürgülöp barıp üstölgö kettim oltura. Çekinerek gidip oturdum sandalyeye.
Kısılıp ünüm kımbatka turdu söz aytuu, Kısılıp sesim çok zor geldi söz etmek,
Öz ene tildi almaşış kıyın bolçu da. Anadilini başka dille değiştirmek.*

Bağımsızlığın hemen sonrasında Kırgız Türkçesi ile eğitim yapan okulların sayısı artmaya başlamıştır. Fakat son yıllarda bu durum tersine dönmüş, Rusça eğitim-öğretim haddinden fazla güç kazanmıştır. Taşradan gelen bir öğrencinin iç dünyasını anlatan bu şiir bu bakımdan önemlidir. Şiirin devamında;

*Kırgız emes, orustan bolup ecekem, Kırgız değil, Ruslardandı öğretmenim,
Kırgızca emes oruşca bolçu erecem. Kırgızca değil, Rusça oldu kurallarım.
Kıyılıp ketti, kıyılıp ketti kayran til, Kıyılıp gitti, kıyılıp gitti zavallı dilim,
Kımbatı mına çaşoodon algan eresem. Büyük dersin özüdür hayattan aldığım.*

²⁰ <http://www.aktilek.com/Topic.aspx?BoardID=18&TopicID=678>

²¹ <http://www.kabar.kg/kyr/constkyrg/20060727/1>, (Eldar Attokurov hakkında Kabar gazetesinde yayınlanmış tanıtım yazısı ve şiirlerinden örnekler.)

²² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırgız Edebiyatı II, s. 584.

diyerek şair, öğretmeni ve kuralları Rusça olan bir eğitim sisteminin, bir Kırgız genci için ne kadar ağır ve onur kırıcı olduğunu anlatmaktadır. Şairin hayattan almış olduğu en büyük dersin bu olduğunu söylemesi, Kırgız Türkçesinin durumunun ders alınması gereken bir durumda olduğunu ima etmesidir.

Kırgız şiirinin son dönem şairlerinden olan Melis Rıspekov “Til Cönündö” (Dil Hakkında)²³ adlı şiirinde, ana dili bilmenin önemi üzerinde durmaktadır. Genç şair şiirinde Kırgızların ana dilini bilmesinin şart olduğunu, dil meselesinde vurdumduymaz tavır sergileyenlerin, Kırgız olamayacağını sert bir dille ifade etmektedir. Rusça öğrenmenin üzerinde hiçbir baskı ve engellenmenin olmadığını, dileyen kişinin bu dili öğrenebileceğini belirten Rıspekov sonraki dörtlükte, Kırgız dilinin ise Rusça karşısında ikinci sınıf dil muamelesi görmesini anlayamadığını belirtmekte, meselenin çözümünün devlet yöneticilerinden geçtiğini düşünmektedir.

...Başçılarıñ bapıldabay oruşça,
Süylöp tursa oşoloruñ kırıgızça.
Tili oñolso çopkut kiygen çoñdordun,
Çoñ taasiri tiygen turat kırıgızga.

Yöneticilerin mırıldanmayıp Rusça,
Söyler durursa onlar Kırıgızca.
Dili düzelirse çopkut giyen büyüklerin,
Büyük tesiri dokunur Kırıgız'a.

...Eger alar süylöböso kırıgızça,
Anda aşpayt kırıgız tili turmuşka,
Uuluñmun dep ulutmun dep ne gerek,
Urpaktarıñ ene tilin unutsa.

Eğer onlar söylemezse Kırıgızca,
O zaman geçmez Kırıgız dili hayata,
Oğlumun dese, milletim dese ne gerek,
Nesillerin ana dilini unutursa.

Rıspekov ilk önce baştaki devlet büyüklerinin Kırgız Türkçesi'ne olan yaklaşımlarını düzeltmeleri gerektiğini düşünmektedir. Onların Kırgızca konuşarak, halkı özendirmelerini istemektedir. Devleti yönetenler eğer dil meselesi üzerinde vurdum duymaz tavırlarını devam ettirirlerse, Kırgız olmanın da hiçbir anlamı kalmayacaktır. Dil bilincinin yitirilmesi, Kırgız kimliğinin yitirilmesi ile eşdeğerdir. Gelecek nesiller bu durumda tehlike içindedir.

Sonuç olarak, Kırgız Türkçesinin günümüz şartları içerisinde geleceği, şairler tarafından pek de parlak görülmemektedir. Baydılda Sarnogoyev başta olmak üzere bazı şairler Kırgız Türkçesi ile Rusçanın karşı karşıya getirilmemesi gerektiğini, her ikisinin de lazım olduğunu savunmaktadırlar. Buna rağmen bütün şairlerin ortak görüşü Kırgız Türkçesinin gün geçtikçe kan kaybettiği doğrudur. Ş. Düyşeyev, A. Ömürkanov ve A. İsmayilov gibi şairler, Kırgız Türkçesinin bu durumunu, yönetim kademesindeki insanların kayıtsız kalmalarına bağlamaktadır. Dil temasında yazılmış şiirlerin büyük bir çoğunluğu, dilin yüceliği, güzelliği gibi konularda millî romantik duygularla

²³ Ayl Ökmötü, 27.03.2008, S. 11, s. 5.

değil, Kırgız Türkçesinin büyüklüğünün idrakinin yanında içinde bulunduğu kötü durum göz önüne alınarak realist bakış açısıyla yazılmıştır.

Sosyalist realizm metoduyla, Sovyet edebiyatının da bir parçası olarak kalemlerini geliştirmiş olan şairlerin, dil temalı şiirlerinde, bağımsızlık döneminin şairlerine göre kullandıkları üslup daha yumuşaktır. Şiirlerde Rusça'ya karşı takınılmış keskin bir tavra rastlamak mümkün değildir. Dil temasındaki şiirlerini bu şairler, millî ruh hali içinde coşkuyla yazmaktan ziyade çözüm üretmeye çalışan şiirler yazmışlardır. Şiirlerini sosyalist dönemden miras kalan realizmin etkisinde yazdıklarını söyleyebiliriz.

Dil temalı şiirlerde dikkati çeken özel bir durum, Sovyet dönemi şairlerinin şiirlerinin, Perestroyka dönemi veya sonrasındaki bağımsızlık dönemi şairlerinin şiirlerine nazaran daha yumuşak üslupla, denge politikası güdülerek yazılmış olmasıdır. Bunun sebeplerinden biri bahsi geçen şairlerin hayatlarının büyük bir çoğunluğunu Sovyet döneminde yaşayarak, eğitimlerini sosyalist sistemin gereğine göre almaları, edebî kişiliklerini ise sosyalist realizm metodunun çerçevesinde geliştirmeleri gösterilebilir. Bir başka sebep ise, Sovyet döneminin sosyal, siyasal ve kültürel hayattaki baskılarını görseler de, bazı çekincelerinden ötürü, üsluplarına ket vurarak, düşüncelerini ifadeye dönüştürerek eser verme cesaretini gösterememiş olmalarıdır. Perestroyka veya bağımsızlık dönemi şairleri ise (özellikle Ş. Düyşeyev ve A. Ömürkanov) bu tedirginliği üzerlerinden atmışlardır. Bunun sebebi ise bahsi geçen şairlerin, kendilerini bulmaya başladıkları gençlik ve eğitim dönemlerinin Stalin'in ölümünden sonra başlayan, rejimdeki çözülme sürecine rast gelmesi olarak düşünülebilir. Zaten bahsi geçen şairler Perestroyka dönemiyle birlikte edebi sahada isimlerinden söz ettirmeye başlamışlardır.

Kaynakça

Aksan, Doğan; **Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim**, C.1, TDK Yay., Ankara 1987.

Bağımsız Kırgızistan- Dügümler ve Çözümler, Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Dizisi, (Derleyen: Emine Gürsoy Naskali), Ankara, 2001.

Düyşeyev Şayloobek; **Kaydıgerlik**, Bişkek, Adabiyat, 1991.

Ergin, Muharrem; **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay., İstanbul, 1995.

Gökalp, Ziya; **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, (Haz. İbrahim Kutluk), Kültür Bakanlığı Ziya GökalpYay., Ankara, 1976.

Ömürkanov, Anatay; **Cankise**, Frunze: Adabiyat, 1991.

Rıskulov, Akbar; **Kuduret**, Bişkek, Biyiktik, 2003.

Sarnogoyev, Baydılda; **Baydılda**, Kırgızstan, Bişkek, 1997.

Tural, Bayas; **Uluttuk Uluu Kasiyet**, Bişkek, Biyiktik, 2005.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,(Haz. Süleyman Kayıpvov), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 31, Kırgız Edebiyatı I, 2005.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Haz. Haz. Süleyman Kayıpvov, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 32, Kırgız Edebiyatı II, 2005.

Aalam, 02.11.2007, S. 4., Bişkek.

Ayıl Ökmötü, 27.03.2008, S. 11, Bişkek.

Ayıl Ökmötü, 06.03.2008, S. 8, Bişkek.

<http://www.kabar.kg/kyr/constkyrg/20060727/1>

<http://www.aktilek.com/Topic.aspx?BoardID=18&TopicID=678>